

Повалення династії Романових мало що могло змінити в тенденціях розвитку польського питання в Росії. Втративши контроль над польськими територіями, російська влада вже не могла серйозно впливати на польську проблему, яка стала міжнародною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Родзянко М.В. Крушение империи. – Л. 1927.
2. Русские ведомости. – Москва, 1915, 1 січня.
3. Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительства. 1878–1917 гг. Серия III. 1914–1917 гг.: В 10 т.; М.; Л. – Т.1.
4. Варшавский дневник. – 1914, 2 серпня.
5. Веденева В. Национально-демократическая партия // Политические партии России: конец XIX – первая треть XX века: Энциклопедия. – М., 1996.
6. Записки Н.М.Романова // Красный архив. Т.4-5.
7. Государственная Дума. Созыв IV. Стен. отчет заседания от 20.07.1914 г. – СПб., 1914.
8. Русско-польские отношения в период мировой войны. – М.; Л., 1926.
9. Киевлянин. – 1915, 1 січня.
10. Показания С.Велипольского // Падение царского режима. Стен. отчеты допросов и показаний данных в 1917 г. в Чрезвычайной Следственной комиссии Временного правительства, в 7 т. – М.; Л., 1924–1927. – Т.6.
11. Киевлянин. – 1915, 26 червня.

Ігор ВЕТРОВ
Київ

УКРАЇНА В ЕКСПАНСІОНІСТСЬКИХ ПЛАНАХ НІМЕЧЧИНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ідея завоювання України та її економічних багатств виношувалася в урядових колах Німеччини ще задовго до початку Першої світової війни: під час Кримської війни 1853–1856 рр., після франко-пруської війни 1870–1871 рр., у роки канцлерства Бісмарка. Остаточоно вона оформлюється наприкінці XIX – на початку XX століття. Саме в цей період німецькі реакційні кола наполегливо наголошували на переході до «світової політики», і першим кроком цієї програми була мета встановити свою владу в Європі. Найбільш типовою формою реалізації експансіоністської концепції в європейських умовах був німецький «Дранг нах остен» – «тиск на схід», тобто питання про захоплення чужих територій за допомогою зброї ставилося німецькими імперіалістами на порядок денний.

Все це отримувало підтримку в періодичній пресі, у виступах політичних діячів Німеччини, сприяло зростанню численних організацій шовіністичного характеру і виникненню одного з найреакційніших напрямів німецького імперіалізму – пангерманізму. Саме 28 вересня 1890 р. вважається початком діяльності Пангерманського Союзу, хоча формально він сформувався 9 квітня 1891 року.¹

Пангерманський Союз, що об'єднав у собі найбільш реакційну частину німецької буржуазії, юнкерства і представників інтелігенції, став платформою формування і розповсюдження агресивної ідеології. Програма пангерманців виходила з безумовного переважання німців над іншими народами, в силу чого «велика німецька раса» повинна підпорядкувати собі інші, менш «повноцінні» нації. У розроблених пангерманцями програмах територіальних захоплень одне з центральних місць відводилося Україні. Так, у 1895 році у Берліні було видано брошуру під назвою «Велика Німеччина і Середина Європи в 1850 р.», в якій відкрито розкривалися плани Пангерманського Союзу на майбутнє. Автор цього твору, виступаючи під псевдонімом «Пангерманець», зазначав, що «... до складу «Великої Німеччини» повинні увійти, окрім західноєвропейських держав, таких, як Нідерланди, Бельгія, німецька Швейцарія, Австро-Угорщина, Польща, Прибалтика, Румунія, Сербія, на сході також і Україна».² Ставка робилася не випадково. Ще в 1897 р. при Міністерстві іноземних справ Німеччини було створено спеціальний український відділ по вивченню цього регіону; представники різних політичних партій Німеччини, депутати Рейхстагу налагоджували тісні контакти з українськими націоналістичними колами Західної України.³

Для вивчення ситуації і збору матеріалу Пангерманський Союз посилав до Російської імперії так званих «журналістів-експертів», які потім у своїх працях проповідували розчленування Росії і відторгнення від неї України. До таких «експертів» можна віднести журналіста, відомого пангерманця Пауля Рорбаха, який в 1897 р. здійснив подорож по Україні, після чого постійно виступав з гаслами перетворення її у німецьку колонію.⁴ З такими ж ідеями виступав у своїх публікаціях і Георг Клайнов, який спеціалізувався на вивченні історії і економіки слов'янських народів.⁵

Напередодні Першої світової війни пангерманці у своїх планах надавали великого значення військовому розгрому Російської імперії. Саме в цей час з боку Пангерманського Союзу посилюється увага до міжнародних відносин у різних регіонах Росії, а особливо в Україні, що розглядалася як важливий чинник, який сприяв би реалізації експансіоністських планів на користь Німеччини. Також, говорячи про загарбницькі плани німецького імперіалізму стосовно насамперед України, не можна не згадати і про економічну експансію німецького капіталу напередодні Першої світової війни у промисловість, особливо в одну з найбільших і розвинутіших галузей харчової промисловості України – цукрову.⁶ Таким чином, ми бачимо, що зацікавленість німецьких вищих кіл в Україні була не випадковою.

З перших днів війни німецькі буржуазні політичні партії, промислові організації і юнкерство почали розробляти плани пограбування і розчленування Російської імперії. 28 серпня 1914 р. Пангерманський Союз висунув в особливому меморандумі, авторами якого були Г.Касс і А.Гугенберг, цілі війни, в яких насамперед визначалися територіальні захоплення на Сході за рахунок України, Польщі,

Білорусії і Прибалтійських губерній.⁷ До цього документа додавалися відповідні карти і коментарі.

Питання про необхідність завоювання України посилено обговорювалося і в періодичних виданнях. З перших місяців війни проблема відторгнення України від Російської імперії зайняла чільне місце у німецькій і австро-угорській пресі.⁸ Майже в усіх великих німецьких газетах стали з'являтися статті, замітки, військово-політичні огляди, присвячені питанню розчленування Росії і утворенню з відторгнених областей буферних держав, підпорядкованих Німеччині. Так, газета «Гамбурзькі новини»⁹ у статті «Українське питання» ставила цілі відторгнення України від Росії, і це завдання розглядалося як одне з найважливіших на європейському Сході. Газета «Neuer Wiener Tagblatt»¹⁰ умістила статтю «Бісмарк про війну з Росією і про незалежність України», в якій доводилося, що для забезпечення тривалого миру в Європі слід розчленувати Росію і відірвати від неї Україну. А професор Ферстер на сторінках газети «Tagliche Rundschau» приходив до висновку, що для ослаблення Росії необхідно її розчленувати і з відторгнутих територій створити буферні держави (Шуц-Штатен). І в першу чергу, – відзначає Ферстер, – повинна бути відторгнена від Російської імперії Україна.¹¹ Такі ж ідеї висвітлювалися і в численних тижневиках і щомісячних виданнях. Так, у берлінському щомісячнику «Нова Німеччина» в №№ 14–17 за 1915 рік у статті «Україна і вирішення українського питання» доводилася думка про необхідність для Німеччини в досягненні своїх цілей у війні всіляко підтримувати сепаратистські рухи серед української еміграції. Такі ж думки розвивав П. Рорбах у статті «Росія і ми» в дрезденському тижневика «Дас грос-сере Дойчланд» від 25 грудня 1914 р., Ріпке в берлінському «Політантропологічному щомісячнику» в статті «Україна і війна» за грудень 1914 р.; професор Гетч в неперіодичному виданні «Між війною і миром», Даніельс в «Прусських щорічниках» за 1915 р. т. ін.¹² Ці автори у своїх статтях невтомно пропагували німецьке зазіхання на українські території.

Не залишалися осторонь від цієї кампанії і правлячі кола німецького імперіалізму, захоплені ідеєю «Дранг нах остен». Так, 20 січня 1915 р. у будинку Рейхстагу відбулася нарада представників політичних і господарських організацій під головуванням директора крупновських заводів – Гугенберга для остаточного вироблення програми вимог юнкерства і фінансового капіталу Німеччини. Від Пангерманського Союзу в нараді приймали участь Г.Касс, генерал Гебзаттель і Нейман. А вже в середині березня того ж року Союз промисловців, Ганзейський союз, Союз німецького середнього стану, Союз сільських господарів та інші у таємній записці, поданій уряду, вимагали гарантій, що їх загарбницькі плани на Сході будуть повністю здійснені. Записка «шести господарських об'єднань» вимагала захопленя на Заході і на Сході. (Малося на увазі в першу чергу відірвати від Росії найбільші хлібородні області України. – Авт.), після чого встановити безпосередній зв'язок Німеччини з німецькими колоністами півдня Росії і Поволжя.¹³

Наприкінці червня 1915 р. у Берліні був скликаний з'їзд представників німецької інтелігенції, який затвердив меморандум, відомий під назвою «Меморандум професорів». Цей документ значно перевершував своїми вимогами територіальних зазіхань попередні проекти. В меморандумі всіляко обґрунтовувалася необхідність завоювання східних територій, а особливо України. «Ця область, – заз-

началося в документі, – завдяки своїм власним продовольчим можливостям посилити незалежність Німеччини від закордону; стане необхідною противагою посилення індустріалізації нашого народу і зростаючому значенню міст; ... ця область забезпечить за нами рівновагу наших господарських сил, ... і перешкодить небезпечному однобічному ухилу господарства; ... ця область буде протидіяти зменшенню народжуваності, скоротить еміграцію з Німеччини і полегшить житлову проблему».¹⁴ Завойовані території на Сході повинні були стати головною базою постачання Німеччини продовольством і сировиною, про що свідчить конкретно поставлене в меморандумі завдання: «Якщо політичне завоювання країни забезпечить нам так суттєво необхідне збільшення нашої могутності, то ми повинні будемо отримати право розпоряджатися приєднаною країною також і в економічному відношенні».¹⁵ Цей документ визначав і подальшу долю місцевого населення завойованих територій, яке повинно бути позбавлене політичних прав та стати рабами своїх завойовників.

У 1915 р. з'являється книга Наумана «Серединна Європа», автор якої узагальнив завойовницькі плани і вимоги німецького імперіалізму. Так, до «серединної Європи» малися бути приєднаними на Сході – Україна, Білорусія і Прибалтика. Особлива роль у цьому «новоутворенні» відводилася Україні, оскільки саме вона повинна була стати відправним моментом для майбутнього завоювання Німеччиною світового простору. Прихильники цього напряму відображали матеріальні інтереси тієї групи анексіоністів, яка була пов'язана з економікою України ще задовго до війни експортом капіталу і зовнішньою торгівлею. Це були представники насамперед великої промисловості і фінансового капіталу, які прагнули оволодіти ринками збуту на Сході. Домагання відторгнення від Російської імперії України і завоювання її Німеччиною підтримувалися пруським юнкерством і великими землевласниками Німеччини, які закликали до захоплення великих родючих земель для їх подальшої колонізації. Цей напрям підтримували і представники Верховного командування німецької армії, які вважали південно-західний фронт головним, а територію України – найважливішим театром воєнних дій.

Таким чином, серед вищих кіл Німеччини під час Першої світової війни визначилася сильна група прибічників захоплення українських земель. Завоювання України повинно було стати першим кроком на шляху до ослаблення Російської імперії і посилення Німеччини на Сході.

В 1915–1916 рр. інтерес до України не зменшується, навпаки, у ряді брошур, статей, виданих у Німеччині, незмінно підкреслювалося величезне значення України, як воріт до Кавказу, Закавказзя і Близького Сходу. Такі автори, як П. Рорбах, Лонгін-Цехельський, Г. Клайнов, Є. Левицький, Альбрехт Пенк, Онезорге, Р. Штюбе, Гармайер, Веракс, Аксель Шмідт та ін. у своїх працях намічали кордони майбутньої васальної України, з'ясовували економічну цінність і військово-стратегічне значення її території, розробляли плани пограбування і знищення українського населення.

Зацікавленість в Україні зростає особливо після наступу німецьких і австро-угорських військ навесні 1915 р., коли їх військами були окуповані Галичина, Буковина, Волинь, Холмщина, Полісся, Польща, Литва і частина Білорусії. У Берліні цього ж року виходить з друку книга під назвою «Великі політичні завдання війни на Сході і українське питання». Її автор, Лонгін-Цехельський, вважав, що:

«... з моменту, коли етнографічні кордони між поляками і українцями були перейдені до лінії Дніпро–Нарев, відбулося висунання українського питання як частини великої військової мети. Здійснення у воєнних цілях війни проти Росії, яка вже не за горами, вирішить і подальшу долю України». ¹⁶ Розглядаючи питання економічного поглинання України Німеччиною, автор перераховує важливі засоби зв'язку Німеччини з Україною від Східного моря до Чорного, які б прикріпили останню до німецьких ринків і фабричних центрів.

Велика увага в німецькій літературі приділялася кордонам, які повинні були пройти між Росією і Україною у разі завоювання її Німеччиною. Так, у книзі «Війна і німецька політика», вже відомий П.Рорбах стверджував, що: «... між Україною, завойованою Німеччиною, і Росією повинен бути встановлений старий історичний кордон XVIII ст.», такі ж погляди висував у своїй книзі «Новий Троїстий Союз. Німецька робоча програма для всього німецького народу і його друзів» Франц Келлер, який вважав, що цей кордон повинен пройти по р.Донець, а доктор Рудольф Штубе у брошурі «Україна і її відношення до Османської держави», виданій у Лейпцигу, стверджував, що «... інтереси України, доля якої пов'язана з долею Німеччини і Австро-Угорщини, лежать в союзі з Туреччиною, яка завжди прагнула до товариства і миру з Україною». ¹⁷

Восени 1915 р. в Берліні було організовано товариство «Україна», головою якого став видатний діяч Пангерманського Союзу генерал від кавалерії барон Гебзаттель. Спільно з «Союзом Дунайських і Балтійських країн у Німеччині» це товариство приступило в січні 1916 року до видання двотижневика «Майбутнє Східної Європи», який виходив у Берліні і був присвячений в першу чергу Україні. Буквально з перших рядків цього збірника було визначено його напрям. Так, професор Тюбинзького університету Галлер в статті «Українська проблема» зазначав, що Україна має величезне і безпосереднє значення для Німеччини. Не відстає в своїх міркуваннях і професор Кесслер, розглядаючи господарське значення України для Німеччини, як постачальника хлібу. Автор приходить до висновку, що: «Україна є житницею Європи». ¹⁸ Про це відкрито говорилося і в публічних лекціях, на вечорах, які проводилися у великих німецьких містах і були присвячені «українському питанню», на яких виступали ярі прибічники «Дранг нах Остен» – професори А. Пенк, Онезорге, доктор П. Рорбах, барон Гебзаттель, Шуп і багато інших.

У зв'язку з невдачами на німецько-російському фронті в травні–липні 1916 р., пов'язаному з наступом генерала Брусилова на південно-західному напрямку, в Німеччині посилюється анексіоністський рух, який очолили представники Верховного командування генерали Гінденбург і Є. Людендорф. Анексіоністи завдяки своїм політичним зв'язкам і фінансам зібрали навколо себе не тільки всі реакційні сили, але й окремі групи і верстви трудящих Німеччини. Серед різних гасел, які висувалися в цей період на порядок денний, одне з головних завдань перед Німеччиною залишалось оволодіння Україною. Завойована німецькою армією Україна повинна поділити долю окупованих польських територій, де була утворена під ім'ям «Польського королівства» перша ланка того ланцюга буферних держав, які повинні були охопити кільцем Російську імперію.

У другій половині 1916 р. в Німеччині було проведено опитування німецьких політичних діячів, інтелігенції: «Яке значення для Німеччини в даний час і в майбутньому має Україна?» Із усіх відповідей пролунала однакова вимога –

«...здійснення в широких масштабах завойовницької програми, і насамперед завоювання України». Так, депутат Рейхстагу Бассерман підкреслював, що «... відторгнення України від Росії і орієнтація першої на Захід було б кращим варіантом боротьби проти останньої».¹⁹ А професор Онезорге із Любека наголошував на тому, що «... доки Росія не буде віддалена від берегів Чорного моря, а Україна не буде приєднаною до центральних держав, тобто до Німеччини, на Балканах ніколи не буде спокійно».²⁰

Німеччина, ведучи війну на два фронти, скоро стала відчувати економічні труднощі, які позначилися значним вичерпуванням ресурсів країни. Це не могло не залишитися без належної уваги з боку її правлячих кіл, які бачили вихід із становища, що склалося, у виведенні Російської імперії з війни за рахунок України, і за допомогою останньої вирішити проблему на західному фронті. Саме такі ідеї з'являються на сторінках німецьких видань. Так, Пауль Освальд у книзі «Україна і український рух», виданій в Ессені, підкреслював, що «... Україна має з точки зору своїх природних багатств, торгівлі, промисловості і сільського господарства велике значення для центральних держав. Відірвати від Росії Україну – це означає завдати Росії смертельного удару».²¹ Такі ж ідеї висвітлює в книзі «Ціль Росії» Аксель Шмідт, всіляко доводячи, що в руках Німеччини опинилась би багата промислова область. «Тільки з втратою України – житниці, рудної і вугільної бази Росії, остання була б винищена нанівець».²² А німецький геополітик А. Пенк у нарисі «Україна», виданому в журналі товариства географії в Берліні, відмічав, що з відторгненням України від Росії, завоюванням її Німеччиною і утворенням за допомогою багнетів буферної прикордонної держави, для Росії остаточно будуть зачинені двері на Захід.²³

Революційні події 1917 року в Росії і прихід до влади в Україні Центральної Ради ще більше посилили анексіоністські прагнення правлячих кіл Німеччини. Висунуті російською революцією гасла: «Мир без анексій» і «Право націй на самовизначення» були взяті на озброєння німецькими імперіалістами і стали відправними в боротьбі за Україну. Тепер будь-яку анексію за рахунок Росії можна було видавати за «самовизначення» місцевого населення, а відторгнення України від Росії зображувалося в німецькій пресі, як визволення українців від російського деспотизму. Так відомий публіцист-пангерманець А. Шмідт зазначав, що «... вибух національно-визвольного руху в Україні є для Німеччини не меншим подарунком, ніж російська революція. Необхідно тільки краще його використати, ніж загибель царизму».²⁴ П. Рорбах у своїх зошитах «Німецька політика» конкретно зазначав, «... що становище в Україні дозріло, і німці повинні тільки зрозуміти і захотіти».²⁵ І німецькі вищі кола у вирішенні цього питання довго чекати на себе не примусили. В результаті липневої кризи 1917 р. в Берліні відбулася зміна імперського керівництва і до влади прийшло пангерманське угруповання імперіалістичної буржуазії вільгельмівської Німеччини. Тяжке становище на обох фронтах, революція в Росії, неспокійна внутрішня ситуація – все це вимагало внесення докорінних змін у подальших планах Німеччини. Східні цілі було розподілено по двох напрямках: південно-східному – на Україну, і північно-східному – Прибалтика і Фінляндія. Здійснення цих планів стало можливим зразу ж після жовтневого заколоту в Росії, а саме у період мирних переговорів кінця 1917 – початку 1918 рр., особливо після укладення з більшовицькою Росією грабіжницького Брестського миру.

У правлячих колах Німеччини передбачали після Бреста, що відрив України від Росії і підпорядкування її центральним державам зміцнить співвідношення сил у Східній Європі, послабить Росію і посилить позиції Німеччини. Окрім того, Україна, згідно з планами німецьких імперіалістів, повинна стати мостом, пов'язуючим Німеччину з Азією. Висувалися також фантастичні проекти утворення в Таврії німецької колоніальної держави, опорою якої повинні були стати німецькі колоністи Південної України.²⁶

Окупація України німецькими військами викликала велике пожвавлення серед прихильників експансіоністської політики. У вищих колах почали висувати конкретні плани стосовно використання і експлуатації території та природних багатств України. Так, 4 червня 1918 р. представники великих німецьких монополій на засіданні імперської економічної Ради вирішили утворити синдикат, який би увібрав в себе транспортне господарство, шахти, промислові підприємства окупованих районів. Передбачалося також заснувати в Україні емісійний банк; направити експертів по видобутку вугілля і руди. Весь цей величезний комплекс пограбування економіки України повинні були фінансувати великі банки – Німецький, Дрезденський, Гамбурзький та ін.²⁷ Проте в повній мірі здійснити свої експансіоністські плани відносно економіки України імперіалістам Німеччини не вдалося, як і не вдалися спроби створення враження українського державного управління. Наприкінці 1918 – початку 1919 рр. територія України була зайнята більшовицькими військами.

Отже, поразка Німеччини у Першій світовій війні і підписання нею Версальського договору змушує правлячі кола країни тимчасово відмовитися від завоювницьких планів. Але в цей час в Німеччині посилюються ідеї реваншу з боку реакційних сил монополістичної буржуазії, юнкерства, представників правого крила різних політичних партій. Головною метою цих сил залишається військова експансія проти України, яка увійшла до складу більшовицької Росії, адже саме з нею були пов'язані великі надії імперіалістичних кіл Німеччини на майбутнє. Її завоювання проголошувалося «метою німецької історії».²⁸

ЛІТЕРАТУРА

¹ Швагуляк М.Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933 – 1939 гг.). – К: Наукова думка, 1983. – С.18.

² «Так говорит Германия». – Пг., 1915. – С.49.

³ Кулинич И.М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. // В кн.: «Дранг нах Остен» и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М.: Наука, 1967. – С.141.

⁴ Рорбах П. Война и германская политика. – М., 1915. – С.57.

⁵ Кулинич И.М. – Указ. соч. – С.141.

⁶ Кулинич И.М. Украина в загарбнических планах немецкого империализма (1900–1914 гг.). – К., 1963. – С.73–211.

⁷ Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.248. – Т.2. – Арк.4.

⁸ Там само. – Арк.23.

- ⁹ «Hamburger Nachrichten» – 6-09-1914.
- ¹⁰ ЦДАВО України. – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.248. – Т.2. – Арк.23–24.
- ¹¹ «Tägliche Rundschau» – 23.10.1914.
- ¹² ЦДАВО України. – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.248. – Т.2. – Арк.25.
- ¹³ Там само. – Арк.4.
- ¹⁴ Там само. – Арк.5.
- ¹⁵ Там само. – Арк.6.
- ¹⁶ Там само. – Арк.14.
- ¹⁷ Там само. – Арк.21.
- ¹⁸ Там само. – Арк.22.
- ¹⁹ Там само. – Арк.32.
- ²⁰ Там само. – Арк.32.
- ²¹ Там само. – Арк.34–35.
- ²² Там само. – Арк.35.
- ²³ Там само. – Арк.36–37.
- ²⁴ «Вісник Союзу Визволення України». 19.08.1917.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.248. – Т.2. – Арк.38.
- ²⁶ Поп И.И. Восточная политика центральных держав после Брестского мира. // В кн.: Германская восточная политика в Новое и Новейшее время. – М., 1974. – С.137.
- ²⁷ Швагуляк М.Н. – Указ. соч. – С.30.
- ²⁸ ЦДАВО України. – Ф.4620. – Оп.3. – Спр.248. – Т.2. – Арк.98.

Юрій ГОРБАНЬ
Валентина ШПАЧЕНКО
Київ

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР В КОНТЕКСТІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна являла собою глибоку цивілізаційну кризу, вихід з якої привів до глобальних змін у світовій історії. Змін, які фактично поклали початок новітньої історії людства.

Українські землі по обидва боки австрійсько-російського кордону були не тільки головним театром воєнних дій, а й головною причиною і предметом війни. За таких умов Україна була буквально приречена зробити свій політичний вибір, спрямований на досягнення національної емансипації.

Чи є підстави вважати, що в умовах війни цей вибір був стратегічно планований? На нашу думку – ні. Протягом століть основними засобами у визвольній боротьбі українців були пошуки союзників, пристосування під чужі політичні інтереси і геополітичні сценарії. Не став винятком і період Першої світової війни. І його мав на увазі В.Липинський, коли з гіркотою говорив: «Всі нації зорганізу-